

Hadas Miklós

A gymnastica, avagy „a fiatalsági öröm köntösébe burkolt munka”

Adalékok a modern férfiasság kialakulásának vizsgálatához

„A’ mivel emberek társaságának még sok gymnasticai innepe, gyakorlata, és játéka van, mellyek egykor az embereknek physical erősítősökre voltak számitva. Ezek mind töredékek eleinknek izomteltjes évkorukból, és a’ Görögök hajdani világából. De azok részint csak egyes vidékeken részint egyes néposztályoknál divatoznak, ‘s csak néha ritka multságok alkalmával használtatnak: azért nem tekinthetnek közösen szokásban levő nemzeti mivelődés eszközeinek, hanem csak néha napi multságoknak ‘s időtöltéseknek. Milliókra nézve tehát annyi, mint ha nem is volnának: és ha még a ’munkátlan sétajárásokat’ s egyes gyalog utazásokat is ide nem számítjuk, az emberek nagyobb részére nézve csak az élemény – kártyajáték, és nyugvás marad hátra. Mert hol van olyan nemzet, mellynek volnának nyilvános nemzeti intézetei a’ phisycal ember erősítésére, vagy hasonló czélbul rendelt nyilvános innepei?”¹

A 19. század első felében Magyarországon – hasonlóan más európai országokhoz – a szabadidő-eltöltési formák között fölbukkan a lóverseny, mely számos vonatkozásában a vadászat és a falkavadászat folytatásának tekinthető. Ezen átrendeződés egy olyan, hosszú távú civilizációs folyamat következménye (illetve indikátora), melynek során az archaikus *libido dominandi* harci késztettségén alapuló férfibeállítódásokat fokozatosan kiszorítják a versengő férfikésztettségek meghatározta férfibeállítódások. Amikor Széchenyiék „lovakrul” beszélnek, nehezen tudják (és nem is nagyon akarják) gondolataikról leválasztani az „emberekrül”, illetve a tágabb értelemben fölfogott „társadalomrul” való nézeteiket. Munkálkodásuk tétje így túlmutat önmagán: erőfeszítéseik végső soron egy modernebb, versenyképebb, liberális-kapitalista nemzet megteremtését szolgálják (Hadas 2001b). Beállítódásaik anélkül hoznak létre azonos jellegű gyakorlatokat és osztályozó-gondolati kategóriákat különböző életszféráikban, hogy erre tudatosan és szándékosan törekednének.²

Társadalmi pozíciójukból adódóan az arisztokraták megengedhetik maguknak, hogy másokat engedelmességre bírva mentesüljenek a fárasztó, fizikai megerőltetést jelentő, s ennél fogva csak az alacsonyabb kasztbeli emberek, illetve nem ember élőlények számára fönntartott közvetlen versengés alól. Ennél fogva viszont az is valószínűsíthető, hogy e fizikai értelemben passzív állapotukban előbb-utóbb találnak maguknak

¹ *Honművész* 1836: 476–477.

² Lényegében Bourdieu *habitus* fogalmát alkalmazom itt. (E fogalommal kapcsolatban részletesebben lásd: Bourdieu 1979. Magyarul: Bourdieu 1994; Hadas 1994 és 2001a.)

valami olyan szórakozást, amelyben ők lehetnek a lovak és a hajtók egyaránt. E funkció betöltésére szolgál az *evezés*. Ennek intézményesítésével – visszafordíthatatlanul kiszabadítva a versenyszellemet a palackból – az arisztokrácia lehetőséget biztosít a polgárság számára, hogy a fair play elve kínálta azonos föltételek közepette egy olyan küzdelemben vegyen részt, amelynek *diszpozicionális kelléktára* ez utóbbiak számára nyújt kedvezőbb esélyeket. Ebből adódik, hogy az evezésben – leképezve a társadalmi átrendeződések egyéb területein zajló mozgásokat – a polgárság egy-két évtized alatt egyértelműen az arisztokrácia fölé kerekedik (Hadas 2001c).

A civilizáció folyamata a szabadidő-eltöltési formák egyéb területein is zajlik: így például a párbaj fokozatosan vívássá szelődül, példaértékűen szemléltetve, hogyan alakulnak át az archaikus férfikésztetésekből táplálkozó páros harcformák modern férfikésztetéseken alapuló sportokká. A vívás művelése során a mélymúltból eredő férfibecsület emelkedett virilitást kifejező férfitartássá civilizálódik, jelezvén, hogy egy hajdanán örökletes rendi privilégiumként elsajátított, morálisan beágyazott, belsőleg kontrollált, az életveszély kockázatával járó tevékenység mindinkább egy csekély kockázattal bíró, a társadalom külső kontrolljának alávetett, esztétikailag meghatározott, bárki által elsajátítható intézménnyé válik. Hiszen míg a párbajnak az volt a funkciója, hogy elégtételt vegyen a férfibecsületen esett sérelmen a (szigorúan azonos rangú) sértő fél megölése vagy megsebesítése révén, addig a sértés személyes motívumától megszabaduló vívás során az elégtétel adásának helyébe a másik fél esztétikai elemekkel áthatott szimbolikus legyőzése kerül (Hadas 2000).

Ez tehát az a kontextus, amelybe a gimnasztikával kapcsolatban alább kifejtendők illeszkednek. Közlelebről: a gimnasztika megjelenését és intézményesülését – Elias nyomán (Elias 1987) – a zsidó-keresztény kultúrkörben lezajló hosszú távú civilizációs folyamat részeként fogom föl. Emellett – Elias szempontjait tágitva – igyekszem előtérbe állítani, hogy e folyamat a társadalmi nemi sajátosságok által meghatározott jegyeket is mutat, azaz a férfiaság történelmi változásának vizsgálata szempontjából is figyelemre méltó. Hangsúlyozandó ugyanakkor: amikor a gimnasztikát a vadászat – falkavadászat – lóverseny – evezés, illetve a párbajtól a vívás felé mutató tevékenységekkel jellemezhető szabadidő-eltöltési kontinuum végén helyezem el, nem kívánom azt állítani, hogy ezek az elősportok Magyarországon szigorúan és kizárólag eme időbeli kontinuum mentén volnának elrendezhetőek (azt meg végképp nem szeretném sugallni, hogy egy újabb tevékenység megjelenése együtt járna egy korábban keletkezett tevékenység megszűnésével, illetve hogy e megszűnést „eredményezné”).

E kontinuum elemeinek sorrendisége, illetve a tárgyalt (elő)sport-tevékenységek középpontba állított sajátosságai weberi értelemben vett ideáltipikus konstrukciók. Céljuk, hogy segítsenek megragadni a férfibeállítódások hosszú távú civilizálódási folyamatának főbb strukturális összetevőit. Amikor tehát a gimnasztikát az evezéssel vagy a vívással hasonlítom össze, a bonyolult történelmi valóságot egy analitikai redukciónak vetem alá. Természetesen ezáltal nem kívánom azt sugallni, hogy az egyik tevékenység a másiktól nőtt volna ki, vagy hogy szükségképpen valamiféle függőségi, oksági viszony lenne közöttük. Míképpen eljárásom nem jelenti azt sem, hogy egy másik társadalomtudós (mondjuk egy történész) ne találhatna ilyen viszonyokat közöttük, kimutatva például, hogy egyes emberek, illetve emberek egyes csoportjai éle-

tük bizonyos szakaszaiban nagy valószínűséggel egyaránt űzik e tevékenységeket.³ Csupán arról van szó, hogy a jelen tanulmány gondolatmenetének fókuszában nem az egykori események, illetve a korabeli társadalmi viszonyok tanulmányozásának történeti kérdései, hanem a társadalmi nemi sajátosságok által meghatározott beállítódások hosszú távú modernizációjának vizsgálatára irányuló szociológiai szempontok állnak.

A hosszú távon közvetítendő meghatározottságok előtérbe állítása természetesen nem zárja ki az aktuális jelenből származó hatások figyelembe vételét sem. Mindazonáltal igencsak leegyszerűsítve értelmeznénk a társadalmi mozgásokat, s így az egymásra következő generációk pályáivének dinamikáját, ha – a szociológusi rutinnak engedelmességedve – a testgyakorlatok iránti növekvő érdeklődést elsősorban az adott kor jelenének, s ezen belül is az általános és intenzív piaci változásoknak és a munkaerő (ön)kizsákmányolásának összefüggésrendszerébe igyekeznénk illeszteni. Félreértés ne essék: nem kívánom azt állítani, hogy a kapitalizmus kialakulásának ne lettek volna ilyen következményei a polgárság életvitelére nézve, s hogy a tőkét akkumulálni szándékozó, valamint gyermekei mobilitási esélyeit növelni igyekvő polgár ne kényszerülne önmegtagadásra, sőt, olykor akár aszketikus életvezetésre. Nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus terjedése valószínűsíti, hogy az önkizsákmányolás és önkorlátozás nagy szerepet játsszon a polgári életvitelben.

Csakhogy amiről ebben az összefüggésben szó van, az két vonatkozásban is más, mint amit a társadalomszerkezetet a mindenkori jelen kontextusába illesztő szociológiai szemléletmód előtérbe állíthatna. Egyrészt ugyanis Magyarországon, a 19. század negyvenes éveiben, a gimnasztika meghonosodásának történelmi pillanatában még sem a kapitalizmus, sem a polgárság nincs abban az állapotban, hogy abból az életvitel tömeges átalakulása következhetne.⁴ Nem véletlen, hogy gimnasztikai egyesület Pesten kívül csak néhány nagyobb városban található.⁵ Ráadásul eleinte szinte kizárólag az arisztokrácia és a nagypolgárság gyermekei vesznek részt művelésében. Másrészt – nem árt hangsúlyozni – e dolgozat a hosszú távú, generációkon és eltérő beágyazottságú társadalmi csoportokon keresztül közvetítendő beállítódásokat kívánja előtérbe állítani. Egy társadalom mindenkori történeti jelenének kontextusa által meghatározott összefüggések tehát akkor is háttérbe szorulnának e megközelítésben, ha éppenséggel

3 Ilyen típusú összefüggéseket egyébként a figyelmes olvasó is könnyen találhat, amennyiben az irodalomjegyzékből kiindulva tanulmányozza a különböző sportegyesületek tevékenységében érintett személyekre vonatkozó adalékokat.

4 Néhány adalék ezzel kapcsolatban: Az 1840-es évek elején a Monarchia több mint tízezer ipari üzemből ötszáz körüli a szűkebb Magyarországon található száma, s Magyarország a Monarchia összes ipari termelésének mindössze hét százalékát adja. Ebben az időszakban még a valódi városok lakói sem kizárólag ipari vagy kereskedelmi tevékenységgel foglalkoznak: földjük, kertjük, szőlőjük van. A városlakóknak feltehetően nem sokkal több, mint 1/3 része él igazában iparból és kereskedelemből. 1830 körül, Budán, a harmincezeret meghaladó összlakosságban csak mintegy ezer teljes jogú polgárt találunk; a többi szegény kézműves, iparos, szolga, zsellér, nincstelen ember. Mindehhez járul – a feudális idők maradékeként – a termelést korlátozó elavult céhrendszer is (Kosáry 1990: 256–257).

5 A negyvenes években – mindenekelőtt a Clair intézetében kiképzett tornatanítók vezetésével – Miskolcon, Pozsonyban, Győrött, Eperjesen, Nagyváradon, Kassán történnék kísérletek a gimnasztika oktatására (Siklóssy 1928: 458–459). Figyelemre méltó, hogy a keleti városokban, s így Erdély belsejében ekkor még nemigen terjed el (ld. még a 30. jegyzetet is!).

adott helyen és időben sokkal nagyobb fontossággal bírnának. Szerencsénkre – és ezért alkalmas szempontrendszerünk e szabadidő-eltöltési forma vizsgálatára – Magyarországon, a 19. század első felében a gimnasztika művelése során kiemelkedő jelentőséggel bírnak a (mély)múlt által meghatározott strukturáló elemek. E tevékenység-együttes meghonosítása ugyanis egyrészt *ideológia-átiszivárgás* eredménye: a 18. századi nyugat-európai (mindenekelőtt német és francia közvetítésű) hatásokra, illetve forrásokra hivatkozva üzik; másrészt *praxis-leszivárgás* eredménye: előzményei az 18. századi arisztokrata csemeték házi nevelésében keresendők.

Induljunk ki a gimnasztika, az evezés és a vívás összehasonlításából! Jóllehet a gimnasztika tág értelemben fölfogott gyűjtősportjának meghonosítására irányuló irodalmi és pedagógiai kezdeményezések csaknem egy évszázaddal megelőzik az evezőversenyek intézményesülését, a gimnasztika szervezett művelésének kezdetei egybeesnek az evezős- és vívósport kezdeteivel. Emellett – szemben a párbajjal vagy a falkavadászzal, amelyek gyakorlatilag megszűnnek a huszadik században, illetve a vadászzal vagy a lóversennyel, amelyek, ha nem szűnnek is meg, a huszadik században már nem számítanak szigorúan vett sportnak – e három tevékenységet ma is üzik. Alkalmasnak bizonyultak tehát arra, hogy egy racionalizálódási és sztenderdizálódási folyamatot követő átalakulás után modern sportok kristályosodjanak ki belőlük.

Társadalmi beágyazottságuk további közös vonása – mely akkor válik egyértelművé, ha ismét a lóversennyel állítjuk őket szembe –, hogy közvetlenül, s nem más élőlényeket delegálva végzik őket. Emellett jelentős az életvitel szabályozására irányuló fölszólító erejük is; így szorosabban kötődnek az individuális indíttatású és célzatú testfejlesztő ideológiákhoz is. Mindháromról elmondható, hogy a művelésükre létrehozott közösségek a kezdetektől fogva nyitottak, nem zárják ki más csoportok tagjait maguk közül. Sőt! Alapításukkor az egyik lényegi elem éppen az, hogy a jogkiterjesztésen alapuló osztályszolidaritás szellemében szerveződnek.⁶

A gimnasztika magyarországi, szervezett formában történő meghonosítása a francia Clair Ignác, Napóleon volt gárda kapitányának érdeme, aki az 1820-as évek közepén érkezik Pestre (Siklóssy 1928: 440). A harmincas évek elején már saját *gimnasztikai intézetében* tartja a foglalkozásokat – fiúk és lányok számára egyaránt. Ez az iskola alakul át *Testgyakorló-Egyletté* 1839-ben. Az Egylet 1852-es évkönyvének tanúbizonysága szerint 1839 és 1851 között 1326 fiú és 497 leány látogatja a foglalkozásokat; a kiképzett tanítók száma 53.⁷ Az egyletet irányító „igazgató választmány” két legmagasabb szimbolikus presztízsű pozíciójában két arisztokratát találunk: Zichy Manó grófot (pártfogóként) és Prónay Gábor bárót (igazgatóként). Az alapítványt tevő 22 örökös részvényes között tizenkét, történelmi magyar nevet viselő gróf, illetve báró van (a Battyányiaktól Széchenyin át a Zichyekig⁸). Ugyanakkor az igazgató választmány

6 Az 1824-ben a Pesti Nemzeti Vívó Iskolát alapító főnemesek az alapszabályban kötik ki, hogy a tanítványok „csupán a polgári rendből vétethetnek fel” (Hadas 2000: 100). Az evezés társadalmi bázisával kapcsolatban lásd: Hadas 2001b.

7 Az első évben összesen 108-an vesznek részt a foglalkozásokon. A növendékek száma emelkedő trendet mutat: 1842-ben 150-en, 1848-ban 171-en, 1852-ben pedig (kisebb visszaesést követően) 184-en iratkoznak be (Prónay 1852).

8 A legnagyobb örökös alapítványt Zichy Manó gróf teszi 1000 pengőforint értékben. Utána Batthyányi Kázmér gróf következik 300 pengőforinttal. A legtöbben egyébként – mint Széchenyi István gróf is –

további három tagja, valamint az e grémiumnak alárendelt, huszonhárom tagú választmány valamennyi (!) tagja polgári származású, vagyis egyértelműnek tűnik, hogy a Testgyakorló Egylet már alapvetően a polgárság intézménye. Még akkor is, ha – miként azt a Vívoda esetében is láttuk – létrehozásában (és az ehhez szükséges pénzügyi alapok megteremtésében) az arisztokráciáé a döntő szerep.

Ha a szorosan vett sporttevékenységeket hasonlítjuk össze, a vívás, az evezés és a gimnasztika közötti legfontosabb egyezés – mely sajátosság egyébként a 19. század első felében elterjedő valamennyi elősportra jellemző –, hogy művelésük kockázata sokkal kisebb, mint a korábbi, sportjellegű tevékenységek esetében. Ha sérülés vagy sebesülés történik, mely természetesen sohasem zárható ki, az mindig diszfunkciónak, a nem megfelelő, nem szabályszerű művelés eredményeként fölfogott balesetnek minősül. A résztvevők között már nincs fizikai érintkezés, így az erőszak legfőbb szimbolikus formában jelenik meg (mint például a vívás esetében). Figyelemre méltó azonosság a három új sport között az is, hogy valamennyi (ön)fegyelmet, monotoniatúrést, a közvetlen szükségletek elfojtására irányuló visszatartási képességet, azaz egyfajta *késleltetési kondicionáltságot* igényel. Ugyanakkor – mint majd látni fogjuk – a gimnasztika e vonatkozásokban különbözik is a másik kettőtől, hiszen abba az irányba tendál, hogy nem csupán a harcot, hanem a közvetlen versengést is kiiktassa repertoárjából, ennél fogva a műveléséhez szükséges készségeket, beállítódásokat illetően is eltér a másik kettőtől.

Az új sportok további közös vonása, hogy egyelőre kevésbé sztenderdizáltak. (Ez akkor válik nyilvánvalóvá, ha összevetjük őket későbbi, versenysportbeli állapotokkal. Gondoljunk csak a vívásnakem – kard, tör, párbajtőr – kikristályosodására, az evezés fajtáinak hajótipus szerinti elkülönülésére, vagy a modern torna szerek alapján történő differenciálódására.) Ekkor, a 19. század első felében a sportidő is behatárolatlan még (azaz előzetesen nem lehet tudni, hogy egy gimnasztikai bemutató, egy evezős- vagy vívóverseny meddig tart majd), és a művelés térbeli paraméterei is körvonalazatlanok. Nemcsak a pályaméreték behatárolatlanok, hanem az is bizonytalan, hogy az eseményt külső vagy belső, nyílt vagy zárt térben rendezzék-e. Idővel persze ez letisztul majd. Ugyanakkor – és a jelen összefüggésrendszerben elsősorban ezt kívánom hangsúlyozni – mindhárom magában rejt egy változást, s így a sztenderdizálódás esélyét. Azaz: rendelkeznek az átalakulásukhoz szükséges *modernizációs potenciállal*.

Lássuk ezek után a közöttük lévő különbségeket!

A gimnasztika gyűjtősporthoz; apologetái magától értetődőnek tekintik, hogy az evezés és a vívás – az összes egyéb, a test fejlesztését szisztematikus célként tételező mozgással együtt – a gimnasztika részét képezi. Jellemző, hogy Clair Ignác nemcsak gimnasztikát, hanem vívást is oktat.⁹ S míg az evezést és a vívást viszonylag ritkábban gyakorolják, azaz az érintettek életvitelében betöltött szerepük kevésbé meghatározó

200 pengőforintot ajánlanak föl. A többi örökös alapítványtevő – öten német nevűek – nem arisztokrata. Közöttük egyébként megtaláljuk Pest városát is (Prónay 1852).

⁹ „Clair Ignác úr gymnastikai intézete, [...] hol mind fiú-, mind leánygyermekek külön-külön napokon igen kedvező sikerrel s egészségökre nézve nagy haszonnal tanulhatják a mindenféle testi mozgásokat s erőgyakorlásokat. [...] A testi gyakorlásokkal egybekötethetik a bajvívás is, melynek Clair úr hasonlóság mestere.” (*Honművész*, 1835: 444–445.)

(mindez persze nem mond ellent annak, hogy a polgárság és az arisztokrácia közötti társadalmi versengés indikátoraiként kezeljük őket), addig a gimnasztika – eleinte létrehozóinak szándékát, később azonban már művelőinek mindennapi praxisát illetően is – egyre inkább a puritán polgár életvitelének centrumában helyezkedik el; e tevékenység joggal értelmezhető a modernizálódó polgár *inkorporálódott ethosz*aként, par excellence *testpolitikaként*.

A vívók harcolnak, az evezősök versengenek egymással. Ugyanakkor annak a sajátosságának a hangsúlyozása, hogy a harcot civilizatorikus szakadék választja el a versengéstől (Hadas 2001b) nem homályosíthatja el ama közös vonásukat, hogy mindkettő csak mások ellenében, mások jelenlétében, egy oppozíciós összefüggésrendszerben valósítható meg. Önmagával senki nem vívhat, miképpen evezősversenyt sem lehet folytatni ellenfelek híján. (Természetesen ez nem jelenti azt, hogy egyedül ne lehetne levezetni a Dunán, vagy hogy magányos edzőmunkát végezve valaki ne készülhetne vívó-, evezős-, vagy bármilyen egyéb sportvetélkedésre. Csakhogy – a gimnasztika kivételével – az összes többi szabadidős elősport-tevékenységek szervezett, club-, egyesület- vagy részvénytársasági formában történő művelésének éppen a másokkal szembeni harc, illetve versengés intézményesítése az elsődleges célja.)

Ezekhez képest a gimnasztika határozottan más, hiszen a harc és a versengés elemei többnyire hiányoznak belőle. Legalábbis – óvatosabban fogalmazva –: a harci és versengő sportok egyike sem nélkülözhetetlen a gimnasztika műveléséhez, jóllehet a gimnasztika korai apologétái szerint valamennyi testgyakorló elősport – a vívástól a kocsiversenyig – a gimnasztika részét képezi. Csakhogy idővel az ilyen ideológiai bekebelezési stratégiák háttérbe szorulnak, mivel a tényleges praxisban a gimnasztika (és a belőle kifejlődő torna) fogalma egyre inkább a tanító, illetve mester jelenlétében végzett kollektív testfejlesztő-testnevelő gyakorlatokat jelöli. A század első felében, amikor a „sport” kifejezés még nemigen használatos az európai kontinensen, a „gimnasztika” a legtöbb ember számára nagyjából azt jelenti, amit mi manapság a „sport” fogalmán értünk. Ugyanakkor a gimnasztikai egyesületben általában nem a másikkal szemben, a másik erejéhez, ügyességéhez, gyorsaságához, illetve egyéb kvalitásaihoz képest definiálódik valaki milyensége. Itt mindenki elsősorban önmagával harcol, önmagával verseng; önnön múltbéli milyenségéhez, illetve jövőbéli potenciális állapotához képest határozódik meg tevékenységének értelme. A gimnasztika művelője egészségét óhajtja „megalapítani ‘s fenntartani”, mégpedig „célirányos munka által”; „tartósságra, erőre, ügyességre ‘s testi szépségre célozó” gyakorlatok révén.

E tevékenység legegyértelműbben abban különbözik a másik két – s hozzátehetjük: valamennyi egyéb – elősporttól, hogy nem felnőttek, hanem gyermekek végzik. A gimnasztika – per definitionem – a „*fiatalsági* öröm köntösébe burkolt munka”. A megfogalmazás nem is igyekszik leplezni, hogy a lényeg itt a munka, melyet a gyerekek végeznek egy mesterként jelen lévő tanító vezetésével; az öröm említése nem más, mint a felnőtt akarat legitimációjára irányuló suta kísérlet, zavart magyarázkodás.

További különbséget jelent társadalmi-kulturális beágyazottságuk ama vonása, hogy referenciáikat eltérő forrásból merítik. A nemes mindenekelőtt büszkeségből, férfivirtusból forgatja a kardot; e tárgy egymásba csúszó nemzeti és nemesi hovatarozásának, vágyott és tényleges hatalmának, mi több, saját maga és nemzete függetlenségé-

nek jelképe. Vívótudománya elsajátítására a nemzeti hagyományon alapuló rendi életvitel kötelezi. Föl sem merül benne, hogy ne ismerje e fegyver fortélyait. Amikor idegen származású vívómestert fogad, illetve gyermekét annak vívóiskolájába írattja, eszébe sem jut, hogy az eltérő hagyományok (mondjuk a *vágó* kard helyett a *szúró* tör használata, annak valamennyi következményével) esetleg lényegükben érintik majd a nemzeti mélymúltból származó tudás-, illetve beállítódáselemeket. Az evezés viszont importnak, cifra kelléknek, divatmajmolásnak tűnik számukra; szemükben nem más az, mint az angломán Széchenyi gróf újabb hóbortja.¹⁰ A tevékenység lényegével szembeni *diszpozicionális idegenkedésük* mellett tehát *nemzeti idegenkedésük*ből is származik, hogy viszonylag könnyen átengedik az evezésbeli elsőbbséget a polgárság számára.

A gimnasztika referenciahorizontja bonyolultabb a másik kettőénél (és hozzátehetjük: a többi elősporténál is). Ezért elkerülhetetlen, hogy részletesebben is szemügyre vegyük, kiemelve a hatástörténet, illetve recepció egyes kevésbé ismert, történeti összetevőjét is.

Legáltalánosabb szinten úgy fogalmazhatunk, hogy e tekintetben a 18–19. század fordulója környékén Magyarországon megfigyelhető változások egy olyan, egész Nyugat-Európára jellemző hosszú távú folyamat részét képezik, melynek során a tudás instrumentalizálódik és formalizálódik, s ezzel párhuzamosan a társadalmi ellenőrzés az éltszférák egyre nagyobb területét vonja fennhatósága alá.¹¹ E folyamat részének tekinthető, hogy 1836. május 8-tól kezdődően a *Honművész* egymást követő számaiban közlemények jelennek meg Clair Ignác „gymnastikai intézetéből”. A *Honművész* közleményeinek ismeretlen szerzője¹² összetett kontextusba ágyazza a „gymnastikával” kapcsolatos ismereteket.

10 Ezt a táblabírói attitűdöt imígyen gúnyolja a *Honderű*, 1843. 07. 08-i száma:

„Tekintetes táblabíró [...] Marady úr összejárta a pesti Dunapartot. Marady egy azon nemzeti flaneurök közül, ki minden előtte új tárgynál megáll, ballábát előre teszi s jobbkezét a bugyogó zsebben fejtve, fejét csóválja s egyet-kettőt teringettéve tovább ballag. Ily séta közben ért el vidéki barátunk a pesti Csónakdához. Csónakda! Hm! Vajjon miféle bolondság ez már megint! Akármibe mernék fogadni, hogy ez újra a gróf Széchenyi gondolatja. [...] Már mindek az? Ki lakik benne? [...] Még ha nálunk Nádudvaron volna, hogy birkát fűroszthatnánk benne!”

11 E hipotézis – miközben foucault-i reminiscenciákat is kelthet az olvasóban – tudatos kötődését tekintve alapvetően eliasi szellemiségű, mivel – szemben a nagy francia gondolkodóval – nem a „hatalom poli-morf technikáit” állítja középpontba, illetve nem arra a kérdésre keres választ, hogy „a hatalom milyen formákban, milyen csatornákon, milyen diskurzusok mentén jut el a legegényibb, legészrevétlenebb magatartásformákig, hogy [...] hogyan terjeszti ki felügyeletét a mindennapi élvezetre” (Foucault 1996: 16). Mindazonáltal inkorrekttség volna részemről, ha a Foucault-befolyást ab ovo tagadni igyekezném.

12 A „közleményeket” nem jegyzi senki. Valószínűtlen, hogy maga Clair Ignác volna a szerző, mivel magyarul sem tud, s a visszaemlékezések szerint amúgy sem a szavak embere. Néhányan föltételezik – így például Siklóssy is – hogy Fáy András is írhatta azokat. Siklóssy ennek kapcsán idézi Fáy „Egy eszmeburok hazám nevelői és nevelésbarátai számára” címmel hátrahagyott dolgozatát, melyben a szerző – Rousseau-ra és Basedow-ra hivatkozva – így fogalmaz: „Ha igaz az, hogy az ember annál épebb és erősebb testben és lélekben, minél hüebb marad a természethez s ehhez minél közelebb járó életet követ; ha igaz az, hogy a természet szülőanyja lévén az anyagi jólét eszközeinek, fő tényezője az ember anyagi jólétének is; ha igaz az, hogy az ember megszokásnak bogara nála a gyakorlat, főképp a fogékony gyermekkoré, előbb szokássá, majd megszokássá válik s ez utóbbi oly életrendet edz meg nála, melytől később is nem egykönnyen tér el: úgy következik, hogy nevelésünket közelebb a természethez, sőt annak ölére szükség vinnünk.” (Siklóssy 1927: 430)

A' nevelésnek fő tárgya századok óta az, hogy ép lélek szintén ép 's izmos testen lakozzék. 'Gymnastica in corpore sano bonum habitum generare conatur'. [...] Az egészséget megalapítani 's fenntartani csak célirányos munka által lehet. A' *gymnastica fiatalsági öröm köntösebe burkolt munka* [...]; oly gyakorlatok rendszere, melyek tartósságra, erőre, ügyességre 's testi szépségre céloznak. (Kiemelés tőlem – H. M.)¹³

A latin nyelvű idézet, a „feloszolhatatlan” egységként, az „ép test” és „ép lélek” szintéziseként elgondolt ember, a „célirányos munka”, a „testi szépség” említése alapján egyértelmű, hogy a klasszicista hagyományon alapuló, a felvilágosodás szellemiségének jegyeit magán viselő jellegzetes írásművel van dolgunk. De ha esetleg kétségeink lennének a hivatkozások milyenségét illetően, azokat végképp eloszlatják a referenciaként hivatkozott szerzők:

Mi görög földön szépen sarjadzott, mit ezer bölcs férj tanácsolt, mit egy király még nem oly régen ajánlott fijának,¹⁴ azt nem egy korlátozott elméjű iskolai férjfi megvetendőnek ítél. (Kiemelés tőlem – H. M.)

Vagy talán hijában irtak *Loke, Rousseau, Basedow, Salzman, Trapp, Villaume, Niemeyer, Tissot, Frank, Hufeland* és sok mások, mind annyi tisztes férjfiak? (Kiemelés tőlem – H. M.)¹⁵

E hivatkozások alapján valószínűsíthető, hogy Clair a Pestalozzi¹⁶ és a filantropista hagyomány¹⁷ által bevezetett testgyakorlatokat végezteti a gyerekekkel, melyek repertoárjában a (labda)játékok, ugrások, futások, dobások, mászások és egyensúlyozások

¹³ *Honművész*, 1836: 289–299.

¹⁴ A szerző „I-ső Jakab” angol király intelmeiből idéz, melyben az öreg király a „szabad ég alatti futkározást, küzdést, harcolást, ugrálást” ajánlja „Henrik fijának”. (*Honművész*, 1836: 452). A görög hagyományra történő hivatkozás pedig része ama klasszicista megalapozottságú, esztétikai és morális eszményként is megfogalmazódó beállítódásnak, melynek nevében a 19. század első felében görög istenségek, nimfák, driádák és faunok népesítik a magyar költők verssorait, és Kazinczy kijelentheti: „a görög ízlésben dolgozott Művész Munkája kaczagja az idők ostromát”. Vagy Pollack Nemzeti Múzeumának épülettömbjét magunk elé idézve utalhatunk nemzeti klasszicista építészetre is, melyben – Lykával szólva – példaértékűen jelenik meg a „józan megfontoltság”, a „militarista fegyelem”, a „tartózkodás”, a „szabályosság”, a „leszűrt nyugalom”, a „szigorú rend”, a „szimmetria”, a „szabatosan megállapított stílus curialis” (Lyka 1981: 349–350).

¹⁵ *Honművész*, 1836: 452, 492. A leggyakrabban hivatkozott név Rousseau-é. Őt a „hajdani görögök” követik. Emellett Pestalozzi is többször említetik.

¹⁶ *Johann Heinrich Pestalozzi* (1746–1825), svájci pedagógus alkotja meg a nevelés egészébe illeszkedő „elemi gimnasztikát”. *Elementargymnasik* címmel 1807-ben kiadott művében a gyakorlatokat az ízületek mozgáslehetőségei szerint csoportosítja. Európában ő az első, aki stilizált mozgáselemekből összeállított szabadgyakorlatot végeztet iskolás gyerekekkel. Mindazonáltal e gyakorlatokat csak rávezető eszköznek tekinti. A gyermek személyiségét egységként fogja föl, s gyakorlatai azt célozzák, hogy a racionális akarat a testi ösztönök felett győzedelmeskedhessék. Rousseau követőjeként a természetes mozgásformákat kívánja szembeállítani a mesterséges, affektált, elkényeztetett, puhány emberek társadalomban kialakult szokásaival. Mesteréhez hasonlóan pedagógiai regényeket is ír (*Lénárt és Gertrúd, Kristóf és Elza*), emellett a népoktatás propagálójaként arra törekszik, hogy mozgásgyakorlatait minél több gyermek végezhesse egy időben (Kun 1998: 168–169).

¹⁷ A *filantropizmus* az angol, francia és a német felvilágosodás együttes pedagógiai terméke. Az iskolai testnevelés gyakorlati megvalósításában tevékenykedő filantropisták az általuk kidolgozott mozgásrendszer alapanyagát az ókori görög testkultúrára alapozzák, melyet kiegészítenek a mozgásos népi és gyermekjátékok maradványaival, továbbá a harci tevékenységek és a munkamozzanatok egyes elemeivel. Mozgásanyagukon belül három fő csoportot különböztetnek meg: a játékokat, a kézügyesség-fejlesztő munkagyakorlatokat és a tulajdonképpeni testgyakorlatokat (Kun 1998: 169–171).

mellett katonai menetgyakorlatok, táncok, birkózás, sőt értelmi gyakorlatok is megtalálhatók. Valamint – a legtermészetesebb módon – a vívás is.¹⁸ Látható tehát, hogy egy olyan gyűjtősportról van szó, mely mindenféle testmozgásra, illetve e mozgásokkal „feloszolhatatlan” egységet alkotó lelki és szellemi tényezőkre is kiterjed. Sőt, ennél többre is! Ha ugyanis figyelmesen olvassuk a *Honművész* közleményeit, megállapíthatjuk, hogy a gimnasztika nem elégszik meg a testi-lelki egységében fölfogott *egyén* tételezésével; integratív programjának az is része, hogy – a *nagyközösség* irányába elmozdulva – túllépni igyekezzen az individuális testi-lelki sajátosságokon:

Már majdnem minden nagy városban annyira jött a’ dolog, hogy a’ természeti testmozgásokat ‘s gyakorlásokat illetleneknek tartják. Ezen elszoktatás azonban nem illő oly *nemzetre*, mely *férjfiasságra* számot akar tartani. Ez okból fő czélja a’ gymnastikának, hogy a’ fiatalságot attól visszatartoztassa, különben abban fekszik phisicai elgyengülésünknek fő alapja. (Kiemelés tőlem – H. M.)¹⁹

Az egyéni gyakorlatok tehát végső soron a nemzettest egészségesebbé tételét, megerősítését, azaz a nemzet fejlődését szolgálják. E tekintetben pedig igencsak hasonlóságot találunk a Széchenyi-féle löversenyek végső céltételezéséhez. Csakhogy itt nem áttételesen, a gazdaság fejlesztése révén, hanem a szó szoros értelmében, a (lélekkel egybeforrt) testbe épülve jelennek meg a kívánatosnak tartott elemek. Ám a szöveg korántsem tekinthető ártatlan fikciónak, mivel megvannak a maga világosan behatárolt, nemi- és osztálybeágyazottságról tanúskodó elemei. Mint a fönti idézetben is látható, a „nemzeti” szinte magától értetődő módon mosódik egybe a „férjfiassággal”. S hogy ez nem véletlen elszólás, annak bizonyítéka, hogy a „férjfiasság” a szöveg számos pontján is kiemelten említetik.²⁰ Íme két példa:

Ami pedig e fogalom kontextusát illeti: e tekintetben rendkívül tanulságos a közleményekben az a – minden bizonnyal rousseau-i – idézet, mely szerint „toutes les passions sensuelles logent dans des corps *efféminés*; ils s’en irritent d’autant plus, qu’ils peuvent moins les satisfaire. Un corps débile affoiblit l’âme” (kiemelés tőlem – H. M.).²¹

18 A *Hasznos Multságok* egyik 1834-es száma Clair intézetét ajánlva a következő tevékenységeket említi:

„Megtanulható és gyakorolható nála: vívás vágással és szúrással, futás, ugrás, mászás, birkózás, balancirozás, szökés, voltigirozás és egyéb a testnek hasznos mozgások.” (idézi Siklóssy 1928: 441)

19 *Honművész*, 1836: 386.

20 Íme két példa:

„Kötelességök a’ szülőknek, hogy kisdedeik érzékeit arra vezessék, mi férjfiasan emeli ‘s erősíti ezeknek lelkét és testét. Ezt a’ gymnastika eszközölheti leginkább, mely a’ nevendéket szabad ég alá kecsegteti, hasznos gyakorlatok közben nem gondol az esővel, széllel, hévséggel, hideggel. Itt aczélozza idegeit, izmait, bőrét; itt a’ sokféle testi bajok kellemesekké lesznek; itt kezdi lassanként magáévá tenni az ugy nevezett férjfiás kedvélyt; itt kezdi megszeretni az élet némelly nehézségeit férjfiás béketűréssel és tehetőséggel elfogadni, mivel azokat nemcsak tűrni tanulja, hanem örömet is talál erejének e’ türebben gyakorlásán. [...] Elkényezett fiúk férjfi korokban többnyire csak rabszolgák. Félre tehát illy érzelmi kéjjel. Szoktassátok gyermekeiteket kemény étekhez, éhség, szomjúság, hideg ‘s melegnek türeására. Így lesz csak erős és férjfiás a’ léleknek törekvő tehetsége.” (*Honművész*, 1836: 684)

Vagy: „Azon személyek, kik kora gyermekségtől kezdve felserdült fiatal korig ama sokféle viszontagságon, mint valamely jól keményített aczél, keresztül vergődnek, lesznek a’ legerősebbek ‘s izmosabbak.” (*Honművész*, 1836: 531)

21 A *Honművész* (1836: 434) imígyen fordítja a francia szöveget: „Minden érzelmi szenvedély *elpuhult* testekben lakik; ‘s annnyival inkább ingerli őket, mennyivel kevésbé elégíthetik ki ezek. A’ gyenge test elgyengíti a’ lelket is.”

A *Honművészb*ben közölt fordítással ellentétben ugyanis az „efféminé” eredetileg nem „elpuhultságot”, hanem „elnőiesedettet” jelent. Azaz: még ha a fordítás elmaszatozja is, eltüntetni nem tudja, hogy a férfi(as)ság definíciója végső soron a női(es)séggel szemben fogalmazódjék meg, hiszen nyilvánvaló, hogy ez utóbbi jelentéstartalom csúszott át idővel az „elpuhultság” jelentéstartalmába.²² Csakhogy a 18. század első felében a nők még oly mértékben nincsenek jelen a társadalmi közéletben, hogy e társadalmi nemi kirekesztőlegesség egyelőre megmarad a gondolkodás rutinszerű tudateltőttés automatizmusainak dimenziójában.

Mindez persze korántsem jelenti azt, hogy a „nőies” konnotációiból származtatott nyelvi formulák ne hordozhatnának egyéb, többé-kevésbé rejtett jelentéstartalmakat. Figyeljük csak, hogyan folytatódik a *Honművészb*eli közlemény a francia idézet után!

„A' férjfiás characternek egyik tulajdonsága, melyet életmódunk mindinkább ritkít, saját erőnkben helyezett bizonyos bölcs bízalom, mely minket nem enged azonnal segedelemért kiáltani, vagy éppen kétségbe esésre vetemedni; mellynek kisebb 's nagyobb vállalmányoknál alapul kell szolgálni, 's melly nekünk mint embereknek és polgároknak elkerülhetetlenül szükséges bizonyos önállásunk fenntartására. Az olvasóra bizom annak elítélését, vajjon e' férjfiás tulajdonság sarjadoszat 's tenyészhet-e az elpuhult nevelés telekén.” (Kiemelés tőlem – H. M.)²³

Nem kétséges: ez a polgár hangja, aki immár nemcsak hogy veszi magának a bátorságot, hogy saját magát is megnevezve a férjfiásnak láttatott nemzeti jövő letéteményesének pozíciójából szólaljon meg, hanem – mégha ez utóbbit jóval óvatosabban teszi is – az arisztokráciától is elhatárolódik. Nem lehetnek ugyanis kétségeink afelől, hogy e szövegkörnyezetben az „elpuhult” testek jelöltje – miként Rousseau-nál vagy Wesselényinél – a gyöngé és fejlődésképtelen, s – a fogalom minden értelmében – egyre alakatlanabbá váló nemesi rend teste. Mindez akár úgy is fölfogható, hogy az izmosodó polgár a liberális arisztokrata élcsapat háta mögül kikukucskálva óvatosan szembeszegül az élcsapat által is bírált nemesi „szibarita vázzal”. (Hangsúlyozandó, hogy mindezt egyelőre igen óvatosan teszi. Valószínűleg ezért is találhatók a magyarra fordított szövegrészekben a francia eredetihez képest kevésbé éles megfogalmazások.)

S ha a közlemények kontextusának egyéb elemeire is rámutatunk, még egyértelműbbé válik, hogy itt a polgár szólal meg. Jellemző például, hogy a szerző kifejezetten pedagógiai összefüggésrendszerbe illeszti tárgyát: a „korlátolt elméjű iskolai férjfiakkal” szembefordulva önmagát egyfajta reformpedagógia letéteményesének pozícionálja.²⁴ Emellett arra is kísérletet tesz, hogy összefoglalja, miféle testgyakorlatokat is üznek akkortájt Európa egyes országaiban.²⁵ Sőt! Szemben a korabeli nemesi diskurzus szín-

22 Egyébként a „*corps débile*” „gyöngé testként” történő magyarítása során is elsikkad az eredetiben még pontosan érzékelhető nyelvi kétértelműség, melynek köszönhetően a „*débile*” egyszerre jelent „debiliset”, azaz „értelmileg fogyatékosat”, illetve „gyöngét”.

23 *Honművészb*, 1836: 434.

24 Valószínűsíthető, hogy az anonimitás mögött valóban Fáy, vagy egy vele azonos pozíciójú ember rejtőzhet.

25 A „politikai inneplések” között említetik a „czéllövészet”, a „madár-lövés”, a „caroussel-lovaglás”, a „lófuttatás”, a „bikaviadal”, a „versenyfutás”, s a „versenyzés kocsin és vizen”. Megnevezi továbbá a „lovagi gyakorlatot (lovaglást és harcrolást)” és a „testgyakorló játékokat”. Divatban van – folytatja – a „tekzés a Németeknél — balmozás az Olaszoknál — Kriket-játék az Angoloknál, bunkójáték a Hollandoknál”. Ide tartozik még a „birkózás Helvetiában 's orosz országban, és az uszás a' folyóvizekkel biró vidékeken”. Kitér még a „tánczra”, a „vadászásra” és a „katonai gyakorlatokra” (*Honművészb* 1836: 476).

te kizárólagos jog- és morálfilozófiai, esetleg közgazdasági érvkészletével, komoly erőfeszítéseket tesz mondandója természetudományos, közelebbről orvostudományi legitimációja érdekében. E sajátosság azért is figyelemre méltó, mert – bármennyire nem is mérhető példányszámában és hatásában a 19. század első felének magyarországi sajtója a huszadik századi állapotokhoz – a *Honművész* mégiscsak egy populáris kiadvány, melyben a gondolatokat népszerűbb formában kell megfogalmazni. Ennek ellenére (?) a szövegből tucatszámra lehet idézni az olyan elemeket, mint például hogy „mondá egy jeles orvos”, vagy hogy „általjában – mond Akermann – az ülő életmód mind ama betegségeknek kutfeje, mellyeket az orvosok kachektiká-knak mondanak, mellyeknek száma tetemes. Azokhoz tartoznak a’ halavány-kór, sárgaság, Atrophia, gilszták, tarjag (Flechten), ürülések nehezülése, vérfolyás, vizkór, ‘s a’ t.”²⁶

Történelmi evidencia, hogy a polgári nemzeti átalakulás a liberális nemesség meghatározó személyiségeinek, illetve frakcióinak kezdeményező föllépése híján nem valószínű volt volna meg Magyarországon. E szerepvállalás az olyan jól ismert, programadó kiadványok révén általános iskolás szinten is jól demonstrálható, mint Széchenyi *Hitele*, *Világa* és *Stádiuma*, vagy mondjuk Kossuth *Pesti Hírlapja*. (Egyébként, korántsem mellékesen megjegyezhető: a nemesség gazdasági öntudatra ébredésének jó indikátora, hogy – ezúttal egy kevésbé ismert példával élve – egy Zemplén megyei birtokos, Balásházy János 1829-ben, egy évvel a Hital megjelenése előtt kiadja *Tanátsolatok* című munkáját, melyben a bajok egyik fő forrásaként ő is a „creditumnak nem létét” jelöli meg. A gazdasági reform kérdései tehát nemcsak Széchenyit vagy Dessewffy, vagyis az arisztokrata elit legismertebb képviselőit foglalkoztatják.) Ám, mint említettem, e dolgozatban nem a mágnások legjobbjainak hivatástudattal átszótt stratégiáit, aufklárista megnyilvánulásait, illetve a kiemelkedő történelmi eseményeket és intézményeket kívánom előtérbe állítani, hanem e kiemelkedő jelenségek mögötti „beidegzettségeket”, melyek az életvitel különböző dimenzióiban, egymással mintegy öntudatlanul harmonizálva vezérlik az arisztokraták, majd a polgárok viselkedését.²⁷

Az, hogy a *Honművész* hétről-hétre megjelenő sorozatot közölhet a gimnasztikáról, végső soron azért lehetséges, mert a 19. század harmincas éveiben Magyarországon a felvilágosodás tanai már „benne vannak a levegőben”. S jóllehet kétségtelen, hogy a magyar nemesség többsége ellenségesen viszonyul a felvilágosodott (ámde persze abszolutista) Habsburg udvarhoz, a 18. század végétől a felvilágosodás Béctől nyugatabbról érkező üzenetei – ha némi késéssel is – mind több emberhez jutnak el az országban. Locke, Rousseau, valamint az ő tanaikat gyakorlatba ültető filantropista és humanista pedagógiai iskolák tanításai a 18. század végén kezdenek szélesebb kör-

²⁶ *Honművész*, 1836: 386. Vagy máshol: „Nálunk a hypochondria – mond Zimmermann a’ tapasztalásról irt munkájában (II. rész 4. köt. 293. l.) a’chronicai betegségeknek felét okozza” (*Honművész*, 1836: 372). És így tovább. Jellemző a test racionális, kvantitatív elemek alapján történő felosztása is: „Testünknek 249 csontja van, ‘s 450-nél több izma; ezeknek nagyobb része mozgatható. Az utóbbiak részint egyenként részint egyetemleg munkálódnak, hogy a’ mozgásba több változatosságot hozzanak. Az izmok munkássága tehát megfoghatatlan változatosságú: de az nem magától történik, hanem akarat alá van vetve. (*Honművész*, 1836: 610)

²⁷ A lóversenytársaságot szervező, haszonelv alapján cselekvő Széchenyi gróf kvázi „protestáns éthoszaról” például lásd: Hadas 2001b: 621–623.

ben is ismertté válni Magyarországon, s különösen az arisztokrata ifjak házi nevelésében játszanak meghatározó szerepet. John Locke *Gondolatok a nevelésről* című, 1693-ban kiadott munkája ugyan még csaknem nyolcvan évvel később (1771-ben) jelenik meg magyarul (Kemény 1934). Rousseau *Emiljének* magyar fordítására már csak harminchat évet kell várni (1762-től 1796-ig) (Kemény 1934). A náluk jóval kisebb hatású Christof W. Hufeland, jénai orvostanár *Makrobiatika* címmel kiadott rousseau-iánus munkájának német nyelvű publikálása (1796) (Brockhaus 1969) és magyar fordítása (1798) között azonban már csak két év telik el. A mű a kor viszonyaihoz képes bestsellerré válik; Kováts Mihály pesti orvosdoktor fordítja magyarra, jelezvén, hogy a felvilágosodás szellemiségének közvetítésében immár az új értelmiség is fontos szerepet vállal.²⁸ Négy évvel később, 1802-ben Hufeland egy másik munkája is megjelenik magyarul. *Az anyákhoz való jó tanács a gyermekek testi nevelésének nevezetesebb pontjairól* címmel, mégpedig Öry Fábrián László fordításában, aki a művet „méltóságos Nagyajtai Cserei Ilona asszony öngyűségének, a méltóságos báró Hadadi Veselényi Miklós úr öngyűsége élete párjának” (azaz idősebb Wesselényi Miklós zárdából elszöktetett feleségének) ajánlja (Siklóssy 1927: 419).

A felvilágosodás szellemiségének magyarországi átvételét példázzák azok a kiadványok is, amelyeket egyes arisztokraták – a nagy szerzőkre hivatkozva, illetve azokat gyakorta szó szerint idézve – saját gyermekeik nevelése céljából írnak. Itt említhető két Locke hatása alatt született pedagógiai mű: Festetich György gróf (Széchenyi István nagybátyja) 1799-ben *Fiam nevelését tárgyzó plánum* címmel szerkesztett kiadványa, melyben a testi nevelésnek kitüntetett fontosságot tulajdonít (Siklóssy 1929: 12), valamint Teleki László gróf 1796-ban *Tanácsadás a gyermeknevelés ügyében* címmel írott pedagógia munkája, melyet fia nevelőjének szán. Figyelemre méltó, hogy – Öry Fábrián Lászlóhoz hasonlóan – ő is eljuttatja azt Cserei Ilona grófnőnek. E három részre osztott munka első része kizárólag a testi nevelésnek van szentelve (Siklóssy 1929: 11–12).

E példák azt hivatottak jelezni, hogy az átvételek nemcsak közvetett, (szak)irodalmi úton-módon, hanem közvetlen, személyes, informális, a rokonsági hálók és rendi (életvitel)közösségek által kialakított társasági élet révén is folynak. Valamint egyéb közvetlen kapcsolatok révén. Ezt példázza, hogy a Borsod megyei Zsolcán, Vay Miklós tábornok a sárospataki kollégium egy fiatal végzős diákját, Váradi Szabó Jánost bízza meg, hogy keresse föl Pestalozzi intézetét Svájcban, majd hazatérte után – „nemzeti szellemben” – az ott tanultak alapján nevelje a Vay gyermeket. Szabó Pestalozzi egyik tanítványával, Egger Vilmossal tér haza, aki előbb a főúri gyerekek tanítója, később pedig – Vay és Váradi Szabó kezdeményezésére – a testnevelés első tanára lesz

28 Hufeland így ír: „A testhez illendő mozgás fő fundamentuma az egészségnek, az egyforma visszapótlásnak, és a test tartósságának, és ezek egy áttalába véghez nem mehetnek, ha mi csupán csak gondolkozunk és ülünk. A test mozgatására való indulat éppen olyan természetes dolog az emberbe, mint az ételnek és az itálnak kívánása. Nézzük meg akármelylyik gyermeket: annál az ülés a legnagyobb kín. [...] A tapasztalás taníttya, hogy azok az emberek leg-tovább éltek, akik sokáig, és erőssen mozogtak a szabad levegőn. Éppen ebben a tekintetben hasznosak az utazások, a járások, a lovaglás, a mértékletes tánc, és más testi gyakorlások, és az igen szükség volna, hogy ebben a részben a régieket követnénk, akik az egészségnek ezt a felséges segedelmét mesterséggé változtatták, és meg nem akadályozhatta őket semmi ennek használatától.” (idézi Siklóssy 1927: 418–419)

Pesten, mégpedig a tárgy iránt kiemelkedő fogékonyságot mutató Evangélikus Gimnáziumban (Siklóssy 1927: 430).

E példák remélhetőleg azt is képesek érzékeltetni, hogy a felvilágosodással, illetve a jórészt ebből eredeztethető gimnasztikával kapcsolatos ismeretek viszonylagos elterjedtsége nem kizárólag az arisztokráciának köszönhető. Amint azt Öry Fábrián László, Kováts Mihály doktor vagy Váradi Szabó János példája tanúsítja, szakemberként a gyarapodó és szaporodó polgárság és (honorácior) értelmiség képviselői is kiveszik részüket a tudástermelésből, illetve tudásközvetítésből. (E megállapítás még hangsúlyosabbá tehető, ha Tessedik Sámuelre, illetve hozzá hasonló nagy magyar pedagógusokra is utalunk, akik nemcsak gyakorlati nevelőként, iskolaalapítóként, hanem kulcsművek szerzőiként is jelentőset alkotnak.)

Ugyanakkor hiba volna, ha a tudatos és szándékos átvételi mechanizmusok, illetve a kikristályosodó közvetítő intézményrendszer vizsgálata elhomályosítaná, hogy a gimnasztika fölbukkanása számos vonatkozásában mégis a beállítódások hosszú távú változásának következményeként fogható föl; egy olyan változássorozat következményének, mely még a rendi társadalom életviszonyainak (mély)múltjában gyökerezik. Példaként ismét a Wesselényi családra utalhatunk. Mint láttuk, ifj. Wesselényi Miklós szülei többféle forrásból közvetlenül is hozzájuthatnak a felvilágosodás szellemében készült, s a testi nevelést kiemelt fontosságúként kezelő ismeretekhez. Nincs okunk kételkedni abban, hogy az idősebb Wesselényi ugyanazon Locke-, Rousseau- és Hufeland-eszmék alapján neveli Miklós fiát a századelőn, amelyekre egy generációval később Clairék közleményei is hivatkoznak a *Honművészen*. Nem nehéz fölismerni a felvilágosodott racionalitás testfejlesztési elveit ama atyai törekvésben, hogy fiára fokozatosan nehezedő feladatokat rójon.²⁹ Ily módon az ifjú Miklós számára valóban természetessé válhat, hogy – a későbbi Honművésszel szólva – testét „jól intézett elkeményítés által tökélyesíttetse”, s hogy izmai olyanok legyenek, mint a „keményített aczél”.³⁰ (Persze azért ne felejtjük el hozzátenni: a Wesselényi család e „férfifias” nevelési elvek alkalmazásával a mágnások kisebbségi csoportjába tartozik. A többség szemléletére – mellyel szemben mindkét Wesselényi előszeretettel pozicionálja magát – a Rousseau által is kárhoztatott „effemináció”, azaz a „nőies elpuhultság” jellemző.)

Az arisztokraták felvilágosodott élcsapatának testi nevelése egy korántsem csak formális jelentőséggel bíró elem tekintetében ugyanis alapvetően eltér a Clair intézetében oktatót gimnasztikától. Nevezetesen: e családokban házinevelőt alkalmaznak, aki személyre szabottan foglalkozik az ifjakkal. Ez pedig igencsak meghatározó különbség a nevelés egész folyamatát illetően, hiszen a házi szocializáció során a nemesi ifjú nem egy nevelői autoritásnak alárendelt közösség tagjaként sajátítja el az ismereteket, hanem – a szülők által alkalmazott szakemberrel szemben hatalmi helyzetet

29 „Atyja még zsenge korában megedzette testét, hideg, meleg, szomj és koplaláshoz megszoktatta: Álmatlanság, gyaloglás, erős lovaglás, hosszas futás és birkózás mind napirenden lévén. Hetedik évében már szilaj paripát lovagolt, nyolczad évében hajtóvadászaton farkast lőtt.” (Ujfalvy 1941: 58)

30 „Wesselényi az úri vendégek kiindulása előtt sokkal korábban kelt útra sötétben, vállán két fegyverrel. Mikor vendégei szánakon kényelmesen kiértek, ő már övig meztelenre vetkőzve s a vadászskürtből jéghideg vizet öntöztelve testére, ott állott a nagy tűz előtt, köz lövészei közt s a hosszas gyaloglás után, most a hideg vízetlocsolás alatt teste Aetnaként párolgott.” (Ujfalvy 1941: 254–255)

elfoglalva – tanítója figyelmének kizárólagos középpontját képezve. A házinevelés, személyre szabott jellegéből és az arisztokrata család nevelővel szembeni uralmi helyzetéből fakadóan segít ama bizonyosságként átélt hit fönntartásában és újratermelésében, hogy a mágnásifjú – pusztán társadalmi helyzetéből adódóan – rendkívüli, kiváló, egyedi lény. Az otthonában nevelt ifjú testi képességeinek fejlesztése ily módon nem a jövő kezdetét, hanem a múlt meghosszabbítását jelenti.

Másképpen fogalmazva: a nemesi keménység, „férjfiasság” újratermelése a múltbéli nagyság fönntartását, a kiválasztott rendi helyzet megerősítését szolgálja. Amikor például az atya az ifjú Miklóst testének erősítésére szocializálja, annak nem az a célja, hogy az elfojtások és a fegyelmezett tűrésre szoktató viselkedési minták révén mintegy megelőlegezze a jövőt, hanem az, hogy az évszázadok során főlhalmozódott nemesi büszkeséget, az erőt, a potenciát, a hatalmi képességet, a mindig győzelemre törő, harcias libido dominandi beállítódási mintáit fönntartsa. Az öreg Wesselényi – őseinek szellemét idéző – jelszava: „nunquam retro!” (sohasem hátrálj meg!); más szóval: folyamatos harci készlettségben létezni, nem megalkudni, nem megtörni. Inkább meghalni. Ez az a beállítódás, mely az öreget arra készíti, hogy magánháborút indítson haragosa, Haller gróf ellen, valamint leendő feleségét egyszerűen elrabolja a zár-dából. Miként ugyanezen beállítódás készítheti a *halálos* veszedelem keresésére,³¹ illetve *halálos* vak dühre fia vélt tehetetlensége és ügyetlensége láttán.³² Ezért törvényszerűnek tarthatjuk, hogy az ifjú Wesselényi nem kedveli a gimnasztikát.³³

Az arisztokrata a társadalomban hatalmi pozíciót foglal el, ezért nem érdeke, hogy az uralmi viszonyokat alapvetően átrendezze. Pozíciója olyannyira szilárdnak tűnik számára, hogy föl sem merül benne, hogy önnön testét valamiféle hosszú távú társadalmi pozícióváltás érdekében (verseny)eszközként használja. „Aczélos” keménysége

31 „Minő vad kék rezgett át (az idősb.) Wesselényi idegein, mihelyt nyugtalan és mesterséggel felizgatott lovaival kétségbeejtő vad pontokra ért, hol azonban fogatainak szabad mozgást engedhetett. Ekkor a lovak közé csapott és szélvészgyorsan vágatott tovább s mindig tovább. Midőn pedig a veszély növekedett, kidobta kezéből a gyeplyót. A szilaj négyes villámként rohant a meredek szélére vagy a Szamos mély partjaihoz. Még néhány lépés, még egy mozzanat és mindennek vége. Az istenkéz sem segíthetne többé. Ekkor Wesselényi éles hangja sivitott át a lódobajon s a vendég kiabálásain. Fogatai az ismert jelre rögtön megállottak, az erőlködés miatt reszkető térdekkel. A tajték foszlányban omlott rólok, a gazda közönnyel szállott le, megsimogatni táltosait, mellyek barátságosan vihogtak, mintha egyetértettek volna a bősztrefa keresztülvitelében... És a vendég? A félajult vendég, míg kénytelen volt a jó ötleten mosolygani, szilárdul eltökélte magát, hogy ha az ég, föld összeszakadna is, ő a házúr kiváló szívességére többé érdemessé nem fog válni.” (Kemény Zsigmond visszaemlékezését idézi Siklóssy 1927: 330–331)

32 „Wesselényinek fővonása az eredetiség lévén, a (kikeletiség) ünnepélyét mindig saját modorában ülte meg. [...] Harsona rianás és ostorpattogás között vonult el a diszes menet Zsibó tágas utczáin, midőn a zajtól néhány, a kertek mellett alvó sertés sajátos rőfögéssel fölrezzenvén, erre az ifjú Wesselényi tüzes paripája oly hatalmas oldal szökést tesz, hogy a rajta ülő fővel hull a kemény göröngyök közé és azonnal elájul. Néhány perczig halottnak hívók őt: Atyja lováról leszökven a kétségbeesés hangján adja bánata tanulságait, mig utóbb halottnak vélt fia heves ölelése közt a rendkívül erős férfiúi egyberogyik. Mi hideg vízzel locsoljuk az ifjút, ki néhány percz múlva eszméletre jó. Az öröm hangokra magához tér az apa, fia pedig talpra szökik. Az atyai kétségbeesés most a harag túlságába szökik át, s fia eszméletre jöttének örömét tulsulyozza a lóróli lehullás szégyene. Fiát dühösen mellen ragadja s ökleivel fenyegeti a szégyenért. Csak sok kéréssel, esdeklés után sikerült az elevenére sértett atyát lecsendesíteni.” (Ujfalvy 1941: 47–48)

33 „Kolozsivárt nem találjuk párdarabját a Clair-féle iskolának. E helyen nem volt oly közhangulat, mely pótolta volna azt, hogy Wesselényi a gimnasztika iránt *nem* érdeklődött. Wesselényi elsősorban a vívás szerette.” (Kiemelés az eredetiben.) (Siklóssy 1928: 457)

nem más, mint az ősi múltból származó férfibüszkesége által folyamatosan stimulált bizonyítási kényszer, kiválóságának legitimációja. E büszkeségből fakad ingerelhetősége, a folytonos párbajkihívásokban is objektiválódó „kocódási vágya”, illetve – miként az ifjú Wesselényinél – az a szinte morális princípium rangjára emelkedő követelmény, hogy a „fészkből kiszöktetett”, vadász felé rohanó „megsebhedt vadkant” „éles hosszú vadászkéssel” igyekezzen „felfogni”. Mindezek alapján úgy fogalmazhatunk, hogy az arisztokrata házi nevelés felügyeleti köre elsősorban a nemesi pozíció meghatározta beállítódások képzésére és képességeire vonatkozik, anélkül, hogy a nevelés során a test építése, fejlesztése öncéllként tételeződné.

Ebben az összefüggésben a polgári ifjú éppen a nemesi ifjú ellentéte. A társadalomban még nem foglal el hatalmi pozíciót, következésképpen érdekében áll az uralmi viszonyok átrendez(őd)ése. Ugyanakkor a társadalmi fölemelkedés esélyét már többé-kevésbé érzi, és – még ha ezt nem teljes mértékben tudatosan is teszi – eme esélynek szinte mindenét, így önnön testét is alárendeli. Fegyelmezettsége és alkalmazkodóképessége nem más, mint potenciális pályáíve kilátásainak meghitelezése, jövőendő kiválóságának garanciája. Hosszú távra irányuló mobilitási esélyeit alkalmazkodóképességének hivatalnokét hosszú rutinszerűvé tételével igyekszik növelni. Ebből fakad, hogy leszármazottainak nevelését egy közösség fegyelmezett tagjaként gondolja el, melynek felügyeleti köre nemcsak gyermekének moralitására, intellektusára, valamint beállítódásai meghatározta képzésére és képességeire, hanem az öncéllként tételezett testi sajátosságokra is kiterjed.

Az evezésről szólva úgy fogalmaztunk, hogy „kváziautomata-szerűen működő, kidolgozott testű, egyszerű és egyhangú mozdulatokat ismétlő, némileg gépies erőfeszítést kifejtő, fegyelmezett, társaikhoz alkalmazkodó férfiak ülnek a hajókban” (Hadas 2001b: 101). A gimnasztikai foglalkozásra járó ifjak intézményes és szervezett körülmények között kénytelenek alávetni magukat egy olyan szocializációnak (avagy, a kor fogalomhasználatával szólva, „idomításnak”, illetve „trainingnek”), melynek eredményeképpen előbb-utóbb alkalmassá válnak arra, hogy fegyelmezett, monotoniatűrő és másokhoz igazodó emberi erőforrásokként a saját életciklusukon túlmutató társadalmi újratermelődesi mechanizmusok, illetve a társadalmi nagycsoportok közötti hosszú távú versengés részeseivé váljanak. Amikor a gyermekembert a felnőtt emberektől elvárt viselkedésformák elsajátítására trenírozzák, életkorából, illetve a felnőtt világ iránti alapviszonyából fakadóan teljesen kiszolgáltatott az engedelmesség kényszerének; nincs választási szabadsága, hogy a felnőttek beléje projektált vágyaival szembe fordulhasson. Ily módon a gyermekember jövője, a benne rejlő potencia joggal tekinthető a fölmenők társadalmilag kondicionált pályáíve meghosszabbításának.

E tézis, ha egy (késő)modern társadalomra vonatkoztatjuk, ma már nem több megkopott szociológiai evidenciánál, mely legfőljebb a kutatások egyik – noha kétségkívül lényeges – szemléleti keretétül szolgál. A 19. század első felének Magyarországgal kapcsolatos használata azonban korántsem magától értetődő és kockázatmentes; hiszen ha a differenciálódott modern társadalmak struktúráképből származó fogalmi hálóval mindenféle módosítás, illetve körültekintő és reflektált óvatosság híján kísérlnék meg a 19. század első felének magyar társadalmi viszonylataiban halászni, úgy járhatnánk, mint az a horgász, aki a hegyi folyóban tengeri merítőhálóval piszt-

rángozik: csak fatuskókat fognánk, melyek előbb-utóbb hálónkat is tönkretennék. Amennyiben viszont korszerű vadászszközünket igyekszünk a hely megszabta különös körülményekhez igazítani (azaz hálónkat sűrűbb szövésűvé, könnyebb anyagúvá, kisebb méretűvé és más formájúvá tesszük), sokkal jobb eredményt is elérhetünk, mintha hagyományos módon horgászbottal és csalival próbálnánk meg az egyes példányokat kifogni. Különösen, ha arra is vesszük a fáradságot, hogy eszközünket prédaállatunk csoportos ívási és felúszási szokásainak ismeretében folyamatosan újraalakítsuk.

Kevesbé metaforikusan fogalmazva: a szociológia szempontrendszerének elmúlt társadalmi viszonylatokra történő alkalmazása segíthet annak megértésében, hogy a gimnasztika elmélyíti és kiterjeszti a civilizáció folyamatának intézményesülését. A társadalmi csoportok pályáivének valószínűségi oksági összetevőit figyelembe vevő szociológiai szemléletmód (Bourdieu 1978) révén érzékelhetővé válhat, hogy e tevékenység-együttes már a kiberebélyesedő modernitás terméke, s hogy a társadalmi viszonyok átrendeződésére ható hosszú távú következményei a többi elősportnál jóval nagyobb jelentőséggel bírnak. Míg ugyanis a falkavadászat, a vadászat vagy az evezés jószerivel még csak a társadalmi változások *indikátor*ainak tekinthetők, addig a gimnasztika – az egész életvitel centrumát átszervezni szándékozó jellegéből adódóan – immár ezen változások *generáló*jaként is fölfogható, hiszen a legegységertelműbben és a legmélyebben rögzült formában inkorporálja a társadalmi fölemelkedéshez szükséges *diszpozíciós arzenált*.

A gimnasztika révén megvalósítandó, saját életcikluson túlmutató hosszú távú beruházás lényege a legfontosabb erőforrás, az emberi test masinériájának minél optimálisabb állapotba hozása, működőképessé tétele. Amikor a polgár számára leszármaszottainak egészsége öncéllá válik, akkor nem kevesebb történik, mint hogy egy társadalmi csoport a kontroll egyre szélesebb körben alkalmazott technikáit a hosszú távon elgondolt társadalmi mobilitás szolgálatába állítja; azáltal, hogy az önkontrollt, a társadalmilag meghatározott családi pályáiv meredekségét növelő teleologikus racionális technikát beépíti az életvitelbe, növeli a társadalmi térben történő előrelépés esélyét. Azaz: a gimnasztika az életvitel forradalmi változásának generálója; olyan tevékenység, melynek döntő szerepe van abban, hogy a rendi, megváltoztathatalan(nak hitt) társadalmi struktúrát a változás esélyét mindinkább magában rejtő struktúra váltsa föl. Más szóval: a gimnasztika a modernitás testi valóságának megteremtésére és megalapozására szolgál.

A (falka) vadászó arisztokratában még nemigen merül föl, hogy tevékenysége valamilyen formában a társadalom számára is hasznos lehetne (a vadgazdálkodás esetleges hozama még magától értetődően a mágnás érdekét szolgálja, s ezáltal a társadalmi változások ellenében hat). E tevékenységek a szabadidő kellemes eltöltésére irányulnak, s civilizálódásuk a társadalom más szféráiban lezajló változásokból kiinduló folyamatok „továbbgyűrűzéseként”, tehát következményként fogható föl. Igaz, a lóverseny már vitathatatlanul modernizációs eszköz, mely nem nélkülözi az ideologikus megalapozottságú társadalomátrendező szándékot sem. Sőt, mint láttuk, éppen eme nagy társadalmi átrendező eszközöként műveltetik (Hadas 2001b). Csakhogy – amellett, hogy nem maguk az arisztokraták, hanem az általuk futtatott állatok végzik

– abban is a vadászathoz és a falkavadászathoz hasonlatos, hogy az alapjául szolgáló ideológia egyelőre mentes bármiféle, emberi korporealitással kapcsolatos elemtől. A lóversenyt szervező arisztokraták jövőbe néző szemei előtt nem az individuumok hús-vér emberi teste, hanem a nemzet virtuális közösségének elvont társadalmi teste lebeg.

A gimnasztika radikálisan újító jellege tehát abban is megnyilvánul, hogy az átmodernizált kollektív nemzeteszmenyt átideologizált individuális testeszménnyé, s az ebből származtatott koherens testgyakorlatok együttesévé teszi. Ebből adódik – s ez majd a gimnasztikából kifejlődő *torna* intézményesülésének elemzése révén lesz szemléltethető –, hogy a kollektívum és az individuum, a nemzet és az egyéni gyakorlatok közötti viszony fokozatosan átrendeződik, s egyre kevésbé lesz szükség a praxis nemzeti legitimitációjára. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a konkrét, ideológiamentes fizikai gyakorlat adott esetben ne volna bármilyen kollektív jelentéstartalommal fölrüházható. Épp ellenkezőleg: a későbbiekben többnyire nem a nemzeti által legitímáltatik majd a testi, hanem a testi által a nemzeti. Mint látni fogjuk, a torna, illetve a testnevelés bármilyen politikai rendszerben, bármilyen ideológia és legitimitációs érvkészlet, kontextus részét képezheti.

Beágyazottságának kifejezetten modern jegyei előre vetítik, miért és hogyan válhat a gimnasztika egy-két évtizeddel később az iskolai torna, illetve testnevelés megalapozójává. Ugyanakkor nem árt tudatosítani magunkban azt sem, hogy a Clair-féle gimnasztikai intézet *egyelőre* nem a tankötelezettség érvényével bíró iskola. S noha kétségkívül nem elhanyagolható az általa oktatott növendékmennyiség³⁴ (főleg, ha ahhoz viszonyítjuk, hogy korábban ilyen intézet alig létezik Magyarországon³⁵), azért az sem volna szerencsés, ha az intézet hatását és jelentőségét túlbecsülnénk. A gimnasztikai egyesület működésének első szakaszában, a 19. század harmincas-negyvenes éveiben a modernizáció folyamata ugyanis még nem tart ott Magyarországon, hogy az állampolgárok testének racionális művelése állami feladat lehessen. Erre majd a kiegyezéssel hatalomra kerülő liberális politikugeneráció kerít sort. De ez már egy következő fejezet.

34 Emlékszünk, 1839-től 1851-ig több, mint ezernyolcszáz gyerek látogatja. Clair intézete egyébként a „Therézia külváros siputszájában 344-ik szám alatti háznak kertjében”, tehát nem a belvárosban állított fel. S a „gyakorlások” sem egész nap, hanem csak „esti 6–8 óra között” zajlottak, mégpedig „a nőszemélyek” számára „hétfőn, szerdán ‘s pénteken”, a többi napokon pedig a fiúk számára. (*Honművészt.* 1835: 444–445)

35 Legfeljebb az 1824-ben alapított Vívodát említhetjük.

A GIMNASZTIKA JELLEGZETESSÉGEI

1. Társadalmi-kulturális beágyazottság

1.1.	Művelők társadalmi bázisa	eleinte az arisztokrácia, majd a polgárság
1.1.1.	Művelés – műveltetés (mecenatúra, közönség)	közvetlenül végzik a tevékenységet, saját magukon gyakorlatoznak
1.2.	Referencia	német, francia
1.3.	Szervezeti forma	egylet, részvénytársaság, magániskola
1.4.	Szervezet nyitottsága	polgárok számára nyitott
1.5.	Sportszocializáció	gyerekkorban
1.6.	Finanszírozás	polgárok és nemesek adakozása
1.7.	Nemzet iránti viszony	elmosódó, rejtett Habsburg-ellenesség
1.8.	Politikai irányultság	felvilágosult-liberális hagyomány
1.9.	Közönség	nem jellemző
1.10.	Társasság/közösség	többnyire közösségben és közösen végzik
1.11.	Tevékenység kezdete, vége	1830-1840-es évek
1.12.	Elterjedtsége, gyakorisága	heti, majd napi gyakorlat
1.13.	Ideológia, üdvtan, szakirodalom legitimáció	óriási egzegetáló pedagógiai, morálfilozófiai irodalom a 17. századtól, Magyarországon főleg a 18. század végétől

Diszpozíciók

1.14.	Alapbeállítódás	fegyelmezett, igazodó, alkalmazkodó, tűrő, célracionális, tervező, jövőirányult, harmóniakereső
1.15.	Férfiasság jellemzői	elfojtó, közösségi, engedelmes, szocializáló, gyermekbe projektáló
1.16.	Test iránti viszony/testpolitika	a saját test egyenletes, megtervezett, építő szándékú erőfeszítésnek kitéve, folyamatos edzés, egészség- és jövőirányultság, (alkat)részeire bontott test (a test mint gép) a korporealitás fölfedezése

2. A sporttevékenység sajátosságai

2.1.	Művelés színtere	főleg szabadban
2.2.	Szintér (pálya jellemzői)	nem sztenderdizált, eszközök fontosak, nézők igénye nem számít
2.3.	Versenyidő	nincs, verseny nem jellemző
2.4.	Eszközigény	csekély
2.5.	Eszköz/funkció/cél	egyenlő föltételek között, a közösség tagjaként mindenki fejlessze saját testét
2.6.	Társasság: egyéni/csapat	egyén föloldódik a közösségben
2.7.	Szabályok	tanulási folyamat, ismétlés, gyakorlás
2.8.	Ellenőrző testület	mesteri, tanítói tekintély
2.9.	Kockázat mértéke	minimális
2.10.	Küzdők fizikai kapcsolata	nincs közvetlen érintkezés, nincs küzdelem
2.11.	Profizmus/amatőrizmus	fől sem merül
2.12.	Kvalitások	kitartás, szívósság, fegyelem, monotóniatűrő

2.13.	Sportfogadás	nincs
2.14.	Erőszak mértéke	minimális, legfőljebb önkorlátozásként
2.15.	Sporttevékenység jellege	az egyén a közösségben, a szabadban; nem versenyez, legfőljebb esztétikai élményt nyújt, gyűjtősport, határai bizonytalanok
2.16.	Tevékenység közvetlen célja	a test fejlesztése, erősítése, az egészség megőrzése,
2.17.	Örömforrás	a sikeresen végrehajtott gyakorlat, az akaraterő, az (ön)fegyelem öröme,
2.18.	Tevékenység súlya az életvitelben	eleinte kevés, később növekszik
2.19.	Fizikai/szellemi/morális/ esztétikai jelleg	erő, esztétikai jelleg (vizualitás), egészséges test, fejlett izomzat, (ön)fegyelem morálja, ép testben ép lélek ideológiája
2.20.	Költségigény	mérsékelt

FORRÁSOK

Honművész 1835–1836

Honderű 1843

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bourdieu, Pierre 1978: Osztályok pályája és a valószínűségi okság. In: *Társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest. 237–310.
- Bourdieu, Pierre 1979: *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris
- Bourdieu, Pierre 1994: Férfiuralom. In: Hadas Miklós (szerk.) *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest. 7–55.
- Brockhaus Enzyklopadie* 1969: Wiesbaden
- Elias, Norbert 1987: *A civilizáció folyamata*. Budapest
- Foucault, Michel 1996: *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest
- Hadas Miklós 1994: Hímnem, nőnem. In: Hadas Miklós (szerk.) *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest. 246–264.
- Hadas Miklós 2000: A párbaj és a vívás. Adalékok a modern férfiasság genezisének vizsgálatához. *Café Babel* 3. 91–104.
- Hadas Miklós 2001a: Pierre Bourdieu-ről. *Magyar Lettre Internationale* 40. 13–16.
- Hadas Miklós 2001b: Kis traktátus lovakról és emberekről. Adalékok a modern férfiasság kialakulásának vizsgálatához. *Holmi* május. 608–625.
- Hadas Miklós 2001c: Lovak a csolnakban. Adalékok a modern férfiasság kialakulásának vizsgálatához. *Replika* 43/44. 85–106.
- Kemény Ferenc (szerk.) 1934: *Magyar Pedagógiai Lexikon*. Budapest
- Kosáry Domokos 1990: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Budapest
- Dr. Kun László 1998: *Egyetemes testnevelés- és sporttörténet*. Budapest
- Lyka Károly 1981: *A táblabíró világ művészete*. Budapest
- Prónay Gábor báró (szerk.) 1852: *A Pesti Testgyakorló-Egylet Évkönyve*. Pesth
- Siklóssy László 1927: *A magyar sport őskora. (A magyar sport ezer éve I.)* Budapest
- Siklóssy László 1928: *Széchenyi-Wesselényi és még egy nemzedék. (A magyar sport ezer éve II.)* Budapest
- Siklóssy László 1929: *A modern sport előkészítése. (A magyar sport ezer éve III.)* Budapest
- Széchenyi István gróf 1978: *Napló*. Budapest
- Ujfaluvi Sándor emlékiratai* 1941. Sajtó alá rendezte dr. Gyalui Farkas.